

Odd Gunnar Skagestad:

Frihetsbegrepet og empiriske studier: Hva skjedde med Hoff-Farmand-legatet?

Frihet som tema for empirisk samfunnsvitenskap

Et gjennomgående trekk ved norsk samfunnsdebatt er den høye graden av forutsigbarhet – med hensyn til så vel tematikk, rådende paradigmer, frontlinjer og retorikk. Enkelte vil med adskillig rett kunne hevde at dette gjelder ikke bare samfunnsdebatten, men også den samfunnsforskningen som forutsetningsvis tilsikter å fremskaffe det fornødne teoretiske og empiriske grunnlag for en meningsfylt debatt. Men fra tid til annen kan det likevel – ganske så uventet – fornemmes ansatser til at det tas opp problemstillinger som i sitt vesen burde være evig aktuelle, men som likevel bærer preg av vedvarende å ha vært forvist til et umerket parkeringskur utenfor idéenes og argumentenes markedsplass.

Som eksempel i så måte skal her nevnes Gunnar S. Aakvaags artikkel ”Fra likhet og brorskap til frihet – Et forsvar for frihet som tema for empirisk samfunnsforskning”, som senhøstes 2011 stod å lese i *Tidsskrift for samfunnsforskning* (nr.04/2011). Selve artikkelen er i seg selv langt fra empirisk, men i høyeste grad *teoretisk* -- gjennomsyret av avanserte filosofiske forståelsesrammer og spekket med sprenglærde epistemologiske begreper og uttrykk. Artikkelens bakenforliggende problemstilling og utgangspunkt burde imidlertid interessere en bredere målgruppe, ikke bare dem blant oss som måtte ha et spesifikt ”frihetlig” (det være seg liberalt, liberalistisk eller libertariansk) perspektiv på samfunnsforskningen. Dette tør likeledes være tilfelle hva enten ens tilnærming til frihetsbegrepet er empirisk eller normativt begrunnet.

Aakvaag opplyser innledningsvis at målet for hans artikkel er å stimulere til flere samfunnsvitenskapelige studier av frihet. Han fremholder videre at dette er viktig fordi frihet i overraskende liten grad har vært gjort til eksplisitt tema for empirisk samfunnsforskning.

Dette er en observasjon som trolig deles av flere. For egen del vil undertegnede gjerne gi full tilslutning til forfatterens mål om å stimulere til flere samfunnsvitenskapelige studier av frihet.

Berøringsangst?

Aakvaags artikkel har et defensivt, for ikke å si et lett apologetisk tilslag: I artikkeltitelen er *forsvar* et nøkkelord, og forfatteren setter seg fore ”å imøtegå en frihetsskeptiker” (det være seg av filosofisk eller samfunnsvitenskapelig orientering) som enten hevder at friheten ikke eksisterer eller at den oppfører seg på en måte som gjør den uegnet til å studeres empirisk.

Aakvaags behov for å markere et slikt utgangspunkt sier adskillig om den berøringsangst som frihetsbegrepet har vært omfattet med blant våre hjemlige samfunnsforskningsmiljøer. Frihet som metafysisk størrelse har riktignok blitt drøftet med en viss frimodighet i annen kontekst eller innen andre fagdisipliner (politisk teori, idéhistorie m.m.), men frihet som tema for empirisk samfunnsvitenskap har vært nærmest et tabu-emne, -- noe som man helst ikke har villet ta fatt i.

Håpet om at Aakvaags artikkel skulle anspreke til debatt, er så langt gjort til skamme. Hverken i den menighet som sogner til *Tidsskrift for samfunnsforskning* eller på andre presumptivt relevante arenaer, synes temaet samfunnsvitenskapelige studier av frihet å ha vakt særlig entusiasme.

Trygve J.B. Hoffs initiativ – Hoff-Farmand-legatet

I forbindelse med den debatten som iallfall hittil har uteblitt, tør det imidlertid være av særlig interesse å minne om det initiativ som i sin tid ble tatt av forretningsbladet *Farmands* mangeårige redaktør og eier, dr. philos. Trygve J.B. Hoff,¹ for nettopp å stimulere til empiriske studier av frihetsbegrepet. Innen norsk samfunnsdebatt var Hoff (1895-1982) i en årrekke en av de fremste talsmenn for liberalisme og markedsøkonomi.² I sin

---

¹ Hoff kjøpte *Farmand* i 1935 og fastslo i sin programerklæring at: ”Vi ser ikke kun denne kamp for næringslivets frihet fra et økonomisk standpunkt. Vi betrakter den som et ledd i kampen for den personlige frihet og talefriheten. Både i diktaturstatene og her hjemme går kampen mot næringslivets frihet hånd i hånd med kampen mot den personlige frihet og yringsfriheten”. Under Hoffs redaksjonelle regime ble *Farmand* et kamporgan mot såvel nazisme som kommunisme, og *Farmand* ble som den første norske publikasjon stanset – ”für immer!” – av okkupasjonsmyndighetene umiddelbart etter det tyske overfallet 9. april 1940. Bladets uttalte forbilde var det britiske tidsskriftet *The Economist*. Selv om Hoff insisterte på å kalle *Farmand* et ”forretningsblad”, hadde bladet både en politisk og etterhvert en stadig mer fremtredende almenkulturell profil, og etablerte seg i etterkrigsårene som et ledende organ innen den generelle samfunnsdebatt, med en bred leserkrets. Etter Hoffs død ble *Farmand* overtatt av andre eiere, som la om bladets karakteristiske profil. Dette førte til en sterk nedgang i leserkretsen hvoretter bladet i februar 1989 gikk inn.

² Egil Bakke, ”Trygve J.B. Hoff-- et hundreårsminne”, artikkel (kronikk) i *Aftenposten* 12. november 1995.

doktoravhandling (1938) *Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund*³ tok Hoff opp spørsmålet om hvordan effektiv ressursbruk kan være mulig i et kommandoøkonomisk system med fravær av frie markeder med ordinær prisdannelse. Økonomisk frihet var likeledes et sentralt tema i hans bok *Fred og Fremtid. Liberokratiets vei*, som utkom i 1945.⁴

Dette faglige og sterkt personlige engasjementet var bakgrunnen for opprettelsen – ved gavebrev av 8. februar 1951 til Universitetet i Oslo fra A/S Farmand og Trygve J.B. Hoff - av *Hoff-Farmand-legatet* for studier av næringslivets frihet.

Statutter

I legatets statutter (§ 2) ble legatets formål beskrevet som følger:⁵

”Legatets formål er å fremme studier angående det offentliges forhold til næringslivet. Under ellers like vilkår skal de søkere ha fortrinnet som vil studere spørsmålet om den eventuelle sammenheng mellom næringslivets frihet og andre sentrale former for frihet”.

De etterfølgende fem avsnitt av § 2 inneholdt nærmere definisjoner på relevante former for frihet, -- definisjoner som det kan være nyttig å ta med seg i en dagligdags forståelse såvel som i en akademisk diskusjon:

”Da definisjoner av næringslivets frihet -- og også andre former for frihet -- skifter, skal angis hva her forståes ved frihet for å unngå unødige diskusjoner og mulige feilfortolkninger.

Med ”næringslivets frihet” forståes her fritt valg av yrke og arbeidssted, fri adgang til å starte forretninger, kjøpefrihet, investeringsfrihet og fri adgang til å erverve utenlandsk valuta.

Med ”sentrale former for frihet” forståes her friheter som yringsfrihet, trykkefrihet, forsamlingsfrihet, forskningsfrihet, adgang til kunstnerisk utfoldelse, religionsfrihet og fri adgang til å starte foreninger.

---

³ Ref. Hanisch, T.J. & Sæther, A. (2005): ”Den glemte avhandling ‘Trygve J.B. Hoff: Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund’ ” -- *Praktisk økonomi og finans*, nr.2; og Eid, Tord K. (2007): ”Den glemte økonomen: Trygve J.B. Hoff -- En motpol til Frisch” -- *Observator*, nr.1.

⁴ Skrevet under Hoff's fangeopphold på Grini under krigen.

⁵ Fastsatt av Det akademiske kollegium 19. oktober 1951 og endret ved Kollegiets beslutning av 16. november og 14. desember 1951 og 1. november 1957.

Også "næringslivets frihet" og hva derunder hører er sentrale former for frihet, men det er den eventuelle sammenheng mellom disse to grupper som er undersøkelsesobjektet.

Atlanter-charterets "frihet fra nød og frykt" er muligens forutsetninger for frihet, men i chartret brukes ordet "frihet" i betydning av mangel og denne "frihet" ligger følgelig utenfor rammen av disse undersøkelser."

Ifølge statuttens § 3 skulle legatet ha et styre på 3 medlemmer, hvorav ett skulle oppnevnes av Universitetet i Oslo, ett av giveren og ett av Den norske bankforening. Legatets kapital skulle forvaltes av Universitetets kvestor etter de regler som til enhver tid gjelder for Universitetets legater.

Statuttene fastslo videre (§ 4) blant annet at Det akademiske kollegium skulle dele ut (i samsvar med legatstyrets innstilling) stipendier på inntil kr. 20.000,-. Det fremgikk her at stipendiene skulle brukes til opphold i utlandet for å studere de emner som ble angitt i § 2, samt at stipendiatene skulle ha plikt til å sende inn en rapport om graden av fritt næringsliv og fritt åndsliv i det land hvor han eller hun hadde oppholdt seg.

På sporet av den tapte tid: Hva skjedde?

Den kunnskapen som i dag finnes om Hoff-Farmand-legatet og hva dette initiativet avstedkom, er påfallende sparsom og ytterst fragmentarisk.⁶ Ved søk på "Hoff-Farmand-legatet" i Universitetsforlagets *Legathåndbokens* database fremkommer kun at "ingen resultater ble funnet". Det virker sannsynlig at legatet er opphørt/nedlagt, men ikke kjent fra hvilket tidspunkt at så kan ha skjedd. Opplysninger om mottagere av legatets reisestipend samt over de rapporter som stipendiatene måtte ha sendt inn, eksisterer formodentlig i Universitetets arkiver. Undertegnede er imidlertid ikke kjent med at det noe sted finnes en samlet oversikt over slike stipendmottagere og de rapporter som de eventuelt har levert.

Min egen interesse for saken henger sammen med at jeg selv ble tildelt dette stipendiet i 1972. Sammen med reisestipend fra Nordiska Afrikainstitutet i Uppsala ble dette brukt til et studieopphold i Cape Town 1972-73, som avstedkom rapporten *Syd-Afrika: En studie av*

---

⁶ Et Google-søk på "Hoff-Farmand-legatet" gir til sammen 8 treff, hvorav flere er innbyrdes overlappende og ytterst lite informative. Samtlige gjelder primært andre temaer, hvor legatet kun nevnes helt perifert, uten noe innhold som gir nærmere kunnskap om legatet.

*sentrale frihetsdimensjoner i lys av økonomisk og politisk ulikebehandling.*⁷ Legatstyret bestod på dette tidspunkt av Trygve J.B. Hoff selv, samt banksjef Sven Viig og professor dr. oec. Preben Munthe -- sistnevnte nyoppnevnt av Universitetet for å etterfølge direktør Gunnar Jahn.⁸ Stipendiet var nå øket til kr. 30.000,-- , dvs. at legatets kapital åpenbart hadde fått påfyll siden opprettelsen.

Blant tidligere mottagere av Hoff-Farmand-legatets reisestipend kan spesielt nevnes Axel Dammann, som etter sitt studieopphold i England i 1960 leverte rapporten *Frihet og statsmakt: Britisk politikk i 1950-årene*.⁹ Av øvrige stipendmottagere har undertegnede kun kjennskap til tre, som alle senere har gjort seg bemerket som profilerte fagpersoner og/eller samfunnsdebattanter. Disse er henholdsvis den senere førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo (Økonomisk institutt) og SV-politiker Hilde Bojer (stipendmottager 1968), den senere professor ved Universitetet i Oslo, dr. juris. Hans Chr. Bugge (1970), og den senere professor i petroleumsøkonomi og rektor ved Handelshøyskolen BI Øystein Noreng (1975).

Tilbake til fremtiden

Hoff-Farmand-legatet ble ingen stor suksess, sett ut i fra de forventninger som giveren må ha hatt med hensyn til å fremme videre empirisk forskning langs de linjer som hans egne arbeider hadde lagt opp til. Hoff gav da også ved flere anledninger uttrykk for skuffelse over det magre utbyttet i så måte, herunder mer spesielt det forhold at Bojer angivelig ikke hadde levert slik rapport som statuttene forutsatte.¹⁰

I tilbakeblikk må imidlertid Hoff's initiativ betraktes som et velment og konstruktivt forsøk på nettopp å stimulere til flere samfunnsvitenskapelige studier av frihet. Hvorfor dette initiativet ble så til de grader en "non-starter", kan man saktens grunne på. Om det skal være tillatt å spekulere litt, skal man ikke se bort fra at forholdsvis venstreorienterte og "kritiske" norske samfunnsforskere av ideologiske grunner har hatt en motvilje mot et frihetsbegrep som de

⁷ Maskinskrevet manus levert Universitetet i Oslo april 1974. Elektronisk utgave med nyskrevet forord og epilog (Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala, januar 2004) kan lastes ned fra nettstedet <http://www.frognerkulturforlag.info/attachments/File/RSARapport74.pdf>.

⁸ "Hoff-Farmand Legatet til studier i Sør-Afrika", artikkel i *Bergens Tidende* 22. januar 1972.

⁹ Utgitt i bokform på Universitetsforlaget, Oslo, 1960 (141 sider), med trykningsbidrag fra Norsk Varekrigsforsikrings Fond og Hoff-Farmand-legatet.

¹⁰ Fremholdt gjentatte ganger i tidsskriftet *Farmands* spalter, samt muntlig i samtale med forfatteren i 1975.

forbinder med liberalisme (for ikke å snakke om ”nyliberalisme”). Dette burde det i så fall være liten grunn til. Innen andre fagdisipliner ser man nå klare tendenser til en mer åpen og fordomsfri tilnærming til å legge frihetsbegrepet under lupen. Et illustrerende eksempel i så måte er historikeren Finn Olstads argumentasjon for forståelsen av arbeiderbevegelsen som et frihetsprosjekt.¹¹

I hvilken grad Hoff-Farmand-legatet og dets stipendiater bidro til å frembringe fruktbare analyser og kunnskap omkring frihetsbegrepet, er det vanskelig å ha noen begrunnet formening om -- gitt det sparsomme materiale som (iallfall så langt undertegnede kjenner til) foreligger. Kan hende burde prosjektsultne forskere oppmuntres til å grave frem de rapportene som Hoff-Farmand-legatet i sin tid avstedkom, for å se om det her kan ligge brukbart råmateriale for slike empiriske studier som Aakvaag etterlyser?

Og kanskje ville vi da samtidig kunne få svar på spørsmålet om hva som skjedde med Hoff-Farmand-legatet?

---

¹¹ Finn Olstad, *Frihetens århundre*, Pax forlag, Oslo 2010, 296 sider.